

International
SOCIAL SCIENCES
STUDIES JOURNAL

SSSjournal (ISSN:2587-1587)

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:49
sssjournal.com

pp.6227-6237
ISSN:2587-1587

2019
sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 18/09/2019 | The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 10/11/2019
Published Date (Makale Yayın Tarihi) 10.11.2019

SANCAK YÖNETİMİNDEN VİLAYET YÖNETİMİNE VAN'IN İHTİYAÇ VE TALEPLERİ

FROM SANCAK MANAGEMENT TO VILLAGE MANAGEMENT REQUIREMENTS

Prof. Dr. M. Salih MERCAN

Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Bitlis/TURKEY

Article Type : Research Article/ Araştırma Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1862>

Reference : Mercan, M.S. (2019). "Sancak Yönetiminden Vilayet Yönetimine Van'ın İhtiyaç ve Talepleri", International Social Sciences Studies Journal, 5(49): 6227-6237.

ÖZ

Van ve çevresinde, eskiden olduğu gibi, bugünde, asıl hayat ovalarda, geniş vadi tabanlarında toplanmıştır. Çünkü ziraata elverişli yerler buralardır. Büyük küçük yerleşim alanları bu yerlerde kurulmuş, gelişmiş ve değişmiştir Bunların hepsi tarihi değeri olan yerleşim alanları olup hemen hepsi gölün doğusunda ve kuzeyindeki ovalarda, o zamanki coğrafi şartlara en uygun olan yerlerde, kurulmuş ve gelişmiştir. Bunların başlıcaları Van (eski adı Tuşpa) Erciş (Arçes), Adilcevaz (Artske), Ahlat (Khelath) dır. Eski ve orta çağda etrafı sur ve hendeklerle çevrilmiş olan birer kale olan bu müstahkem yerleşim alanları, son asırlarda, emniyet ve asayişin sağlanmasıyla surlar dışına çıkmış ve birer açık şehir olmuştur. Van gölü çevresindeki ovalarda iskânın toplu olmasına karşılık dağlarda dağıktır. Bölgede ekonomik hayat ziraat ve hayvancılığa dayanmaktadır. Birincinin sahası ovalar, ikincisinininki geniş sahaları kaplayan dağ yaylarıdır.

Van Tarihine damgasını vuran Urartu medeniyetidir. Milattan önce sekizinci yüzyılda Urartuların kurduğu devletin hükümet merkezi olarak Tuşba adıyla tarihe geçmiş olan bu günkü Van şehrine bu adın ne zaman ve ne suretle verildiği katiyen bilinmemektedir. Belirli

olan bir şey varsa oda bu şehir ve gölün eskiden aynı adı taşımalarıdır. Geçmişte Tusba adını alarak iki asır bu ismi muhafaza eden bu günkü "Van" şehri sonraları Asur kitabelerinde; Trusba, Vanna, Farsçada Chwan, Ptolemyos'da Buana, Bizanslılarda da küçük farkla aynı isim ile adlandırılmıştı.

Anahtar Kelimeler: Van, Tuşba, Tarih, Coğrafya, Talep

ABSTRACT

In Van and its surroundings, as it used to be, today, the real life is gathered in the plains, in the wide valley floors. Because they are suitable places for agriculture. Large, small residential areas have been established, developed and altered in these places. All of these are settlements with historical value; The main ones are Van (formerly Tispdo) Erciş (Arçes), Adilcevaz (Artske) and Ahlat (Khelath). These fortified settlements, which are surrounded by moats and trenches in the old and middle ages, have been out of the city walls and became an open city in the last centuries by providing security and public order. The plains around the Lake Van are scattered in the mountains despite the settlement being mass. Economic life in the region is based on agriculture and animal husbandry. The first one is the plains, the second one is the mountain plateaus covering the large areas.

Van Urartu civilization marked the history of Van. It is not known exactly when and how this name was given to the Van city of today, whose history was named ne Tusba ne as the government center of the state founded by Urartians in the eighth century. Specific there is anything that is in the room this is the same name of the city and the lake. In the past, the city of "Van As, which had retained this name for two centuries by taking the Tusba name in the past, later became Assyrian inscriptions; Trusba, Vanna, Chwan in Persian, Buana in Ptolemyos, named after Byzantine people with the same name.

Keywords: Van, Tusba, History, Geography, Demand

1. GİRİŞ

Doğu Anadolu'nun bir parçası ve Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir sancağı olan Van bölgesi, tarih boyunca çeşitli medeniyetler burada kurulmuş ve gelişmiştir. Bölgenin coğrafi yapısı belirtilen yapılanmalara bir nevi imkân sağlamıştır. Coğrafi duruma baktığımızda bölgede birbirlerinden dağ sıraları ile yahut volkan konileri ve lav yaylaları ile ayrılmış büyük ve küçük alüvyal ovalar ve geniş tabanlı vadiler vardır. Çeşitli yükseklikte olan bu ovalar bazen tepsih tanesi gibi yan yana dizilmiş ve oldukça derin kazılmış vadiler onları birbirine birleştirmiştir. Bunun en güzel örneği havzanın doğusunda görürüz. Burada batıdan doğuya doğru çeşitli yüksekliklerde Van ovası, Erçek gölü, Özalp ovası sıralanmaktadır. Bunların kuzeyinde Bendimahi'nin birleştiği Muradiye Çaldıran ovaları vardır. Güney kıyısında bir yer hariç (gölün güney kıyısında Reşadiye civarındaki Gölü ovası kalkerler içinde açılmış bir polye olup etrafı kapalıdır.) bütün ovalar ve vadiler göle açılmaktadır. Şu halde göl bunları birbirine bağlamak için en önemli bir yoldur. Her biri başlı başına bir merkez olan bu ovalar tarih boyunca bu su yolu ile birbirine bağlanmış gibi görünüyor. Kıyı boyunca dizilmiş bu merkezler (Van, Erciş, Adilcevaz, Ahlât) kıyıyı takip eden yollar vasıtasıyla birbirine bağlanmıştır (Erdel, 1944, 93). Bu yerleşim merkezleri, tarih boyunca çeşitli uygarlıkları bünyesinde barındırmıştır.

Van havzası güneyde bir duvar gibi yükselen güneydoğu Toroslar ve bunların uzantısı üzerinde bulunan Gevaş dağları ile çerçevelemiştir. Bu kısımda 3000 metreyi geçen bir çok tepeler vardır. (mesela Artos dağı 3475 m.). Yine bu kısımda reliefin durumu kıyımın şekli üzerine tesir etmiştir. Öyle ki Van gölünün güney kıyısı en girintili çıkıntılı kısımdır. Bazı dere ağızları bir tarafa bırakılacak olursa (Hoşap suyu, Arpıt çayı ağızları gibi) kıyı genellikle yüksektir (erdel, 1944,108-109). Bu yapılanma, bölgeye ayrı bir canlılık vermekte ve ekonomik, sosyal yapıya etki etmektedir.

Van ve çevresinde, eskiden olduğu gibi, bugünde, asıl hayat ovalarda, geniş vadi tabanlarında toplanmıştır. Çünkü ziraata elverişli yerler buralardır. Büyük küçük yerleşim alanları bu yerlerde kurulmuş, gelişmiş ve değişmiştir Bunların hepsi tarihi değeri olan yerleşim alanları olup hemen hepsi gölün doğusunda ve kuzeyindeki ovalarda, o zamanki coğrafi şartlara en uygun olan yerlerde, kurulmuş ve gelişmiştir. Bunların başlıcaları Van (eski adı Tuşpa) Erciş (Arçeş), Adilcevaz (Artske), Ahlat (Khelath) dır. Eski ve orta çağda etrafı sur ve hendeklerle çevrilmiş olan birer kale olan bu müstahkem yerleşim alanları, son asırlarda, emniyet ve asayişin sağlanmasıyla surlar dışına çıkmış ve birer açık şehir olmuştur. Van gölü çevresindeki ovalarda iskânın toplu olmasına karşılık dağlarda dağınıktır. Bölgede ekonomik hayat ziraat ve hayvancılığa dayanmaktadır. Birincinin sahası ovalar, ikincisinininki geniş sahaları kaplayan dağ yaylalarıdır (Erdel, 1944, 109).

Van Tarihine damgasını vuran Urartu medeniyetidir. Milattan önce sekizinci yüzyılda Urartuların kurduğu devletin hükümet merkezi olarak Tuşba adıyla tarihe geçmiş olan bu günkü Van şehrine bu adın ne zaman ve ne suretle verildiği katiben bilinmemektedir. Belirli olan bir şey varsa oda bu şehir ve gölün eskiden aynı adı taşımalarıdır. Geçmişte Tusba adını alarak iki asır bu ismi muhafaza eden bu günkü "Van" şehri sonraları Asur kitabelerinde; Trusba, Vanna, Farsçada Chwan, Ptolemayos'da Buana, Bizanslılarda da küçük farkla aynı isim ile adlandırılmıştı (Tukin, 1944, 253).

2. İMPARATORLUK DÖNEMİNDE VAN VİLAYETİ'NİN KALKINMASI İÇİN YAPILAN ÇALIŞMALAR

Osmanlı Devleti'nde taşra idaresi; aşağıdan yukarıya köy (karye), nahiye, kaza, sancak (liva) ve eyalet şeklinde teşkilatlanmıştı. Kendisine bağlı köylerle birlikte nahiyelerin birleşmesiyle kazalar meydana gelmişti. Kazaların birleşmesinden sancaklar, sancakların birleşmesinden ise eyaletler meydana gelmişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında eyalet, vilayet, livaya, kaza ve nahiye tabirlerinin birbirinin yerine kullanıldıkları görülmektedir. İdari teşkilatta en fazla yere sahip birimler kaza ve sancaklardı. Kazalarda yönetici sınıf olarak kadı, alaybeyi ve subaşılar bulunurdu. Bunlardan kadılar askeri olmayan şer'i ve hukuki hususlardan sorumluydu. Bunlar ayrıca kazanın iâşesinin temini, belediye, adliye işleri, hükümet tarafından merkezden istenilenlerin temin ve tedariki ile de vazifelidiler. Subaşılar ise kazanın asayişini sağlamakla yükümlüydü ve askeri meseleler de alaybeyinin yetkisinde idi (Hallaçoğlu, 1996, 83).

Kazaların birleşmesiyle teşekkül eden sancakbeyinin sancağın en büyük idarecisi olması dolayısıyla geniş yetkileri ve sorumlulukları vardı. Bunlar: a) Askeri, b) İdari olarak başlıca iki kısımda ele almak mümkündür. Mesela, bir savaş esnasında sancağında bulunan tımarlı sipahilerle savaşa iştirak etmek, sancakta asayiş ve emniyeti temin etmek, kalpazanlıkla mücadele etmek, özel görev için gelen devlet memurlarına yardımcı olmak ve görevlerinde kolaylık sağlamak gibi vazifeler yaparlardı. Ayrıca sınır bölgesinde bulunan sancakbeyleri, yabancı devletlerle ilişkilerin anlaşmalara uygun olarak yürütülmesiyle

de görevli idi (Hallaçoğlu, 1996,84). Eyalet teşkilatı gittikçe devrin şartlarına uymaması nedeniyle XIX. Yüzyılda Avrupa'nın tesiri ile bu alanda bazı reformlara girişildiği görülmektedir. Tanzimat reformlarıyla eyaletlerin adı değiştirilerek vilayet oldu. Beylerbeyinin yerini vali aldı. Ayrıca eyaletlerin sınırları bir hayli daraltıldı. Vilayet merkezinde valinin başkanlığında sürekli olarak toplanan vilayet idari meclisi oluşturuldu. Vali yine il sisteminin genel yöneticisidir. Valinin görevi, mülki, mali, eğitim, sağlık ve güvenlik ile ceza ve hukuk işlerinin yürütülmesi esas olmak üzere çeşitli aslı kısımlara ayrılmıştır. 1852'de çıkarılan bir fermanla, tüm asker ve sivil memurlar valiye bağlanmıştır. Yeni tayin edilen yöneticilere, görev yerlerine gitmeden önce yapılması gerekenler hakkında bilgi verilir ve teslim alacakları idari birimler hakkında tespit ettikleri hususların bildirilmesi istenirdi. Görevine başlayan idareciler, vilayetlerinin veya sancaklarının, genel durumları yanında ihtiyaç duyulan ve yapılması gereken hususlar ile yapılmasına çalışılacak konular hakkında zaman zaman rapor göndererek bilgi verip, ihtiyaçların giderilmesi için yardım talebinde bulunurdu. İşte bu raporlara o günkü tabirle layiha denmekte idi.

Van'a tayin edilen valiler de, Van vilayetinin ihtiyaçları ile ahalinin durumu hakkında merkeze layiha sundukları görülmektedir. 1180 yılından sonra üç layiha dikkati çekmektedir. Bu layihalardan biri 30 Ağustos 1880 tarihli Hasan Paşa'nın layihası (raporu) olup, diğerleri ise 24 Kasım 1884 ve 16 Aralık 1886 tarihli Hamid Paşa'ya ait iki layihadır. Hasan Paşa'nın raporu, 1880 yılında Van'ın genel durumu ve ihtiyaçlarının tespitini ortaya koyması nedeniyle

Van'ın o günkü tarihi bakımından önemlidir. Van'ın 1880'lerde, ulaşım, eğitim emniyet, asayiş, sağlık ve halkın geçim durumu gibi önemli konuları, Hasan Paşa layihasında görmek mümkündür. Ulaşım, eğitim asayiş, sağlık ve geçim durumu, daha sonraki yöneticiler tarafından ele alınmış ve bazı çalışmalar yapılmıştır.

2.1.Van Valisi Hasan Paşa'nın 18 Ağustos 1296 (30 Ağustos 1880) Layihası

15 Ağustos 1296 (27 Ağustos 1880) tarihinde Mabeyni Hümayun Baş kitabet makamında alınan telgraf emri ile Van vilayetinin genel durumu, ihtiyaçları ve itibarlı kimselerin isimlerin istenmiştir. Bu tel emri üzerine istenilen bilgiler rapor halinde hazırlanarak ilgili makama sunulmuştu. 1880 yıllarında Van'ın genel durumunu ortaya koyan raporda, Van Valisi Hasan Paşa şunları yazmaktadır;

“Ahalinin umumi ihtiyaçları hakkında hazırlanan layiha, gönderilmekte olup, gerektiğinde yeni bilgilerde hazırlanarak sunulacaktır. Layihada ahaliden servet ve memuriyet sahibi kimseler ile üretim ve Van ili ile ilçelerinin gelişmesine ışık tutacak hususlarda gerekli çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmaların başarıya ulaşması için belirtilen yardımın yapılmasını arz ve talep ederek, takdirin ilgili makama ait olduğu arz olunur.” 27 Ekim 1880 (Y.PRK. 3/48).

2.2.Van Merkezi:

Birinci bent: Van ve çevresi halkının temin etmek zorunda oldukları zahire, erzak ve yakacak maddelerinin temini ile sağlık ve tedavi gibi umumi ihtiyaçların çoğunluğu, Van dışından sağlanmaktadır. Karayolu ulaşımının yeterli olmaması nedeniyle, belirtilen ihtiyaçları temin edebilmek için, yolculuğun çoğunluğu deniz (Van Gölü) den yapılmaktadır. Kara yolu ulaşımına elverişli değildir. Van gölünde yelkenli gemilerin olmasına rağmen bazı nedenlerden dolayı, halk bunlardan pek faydalanmak istememektedir. Bunun için bir adet vapurun inşası, çevre halkı için oldukça yararlı ve uygun olacaktır. Bu zaruret dikkate alınarak bir vapurun yapımına emir verilmesini diliyoruz. Yelkenli gemiler ile ulaşım ve taşıma işine rağbet etmeyen ahali, günlük hayatını devam ettirebilecek hususların temininde çok zorluk çekmektedirler. İnşa olunacak gemi ulaşımı kolaylaştıracağı gibi, devletin bırakacağı kural ve kaideler ile ücret tarifesi, yolcular için büyük yarar sağlayacaktır.

İkinci bent: Şimdiki İskele mahallinden Van merkezine ve bahçelere ulaşım için işlemekte olan yolun ekserisi bataklık ve bozuktur. Bu yolun acil olarak ıslah edilmesi ve ulaşımı kolaylaştırıcı duruma getirilmesi gerekir. Van Gölü'nde ulaşım ve taşımada kullanılan gemilerin yanaşacağı iskele yoktur. Bu nedenle gemilerin kıyıya yaklaşarak boşaltma ve doldurma işlemlerinde zorluk çekilmektedir. Kıyıda mevcut iskele olmaması nedeniyle, gemiler kıya yanaşmak istedikleri sırada birçok kazalara ve yaralanmalara sebep olmaktadır. Deniz yolu ile getirilecek erzak ve eşyanın, naklinin, emniyet ve güven içinde yapılmasının sağlanabilmesi için, bir iskelenin yapımı gerekmektedir. Bununla beraber orta kapıdan Van Gölü'ne kadar ulaşım ve taşıma işlerinin yapılabilmesi için muntazam bir şose yolun yapımı, umumun menfaati gereği olduğu gibi halkında beklentisidir.

Üçüncü bent: Havasor nahiyesinde bulunan Harami Gediği mıntıkasından Çatak kazasına devam eden ve Edremit dağından aşağı Aspaşın gediğinden yukarı Havasor nahiyesi ve çevresine giden yolun, araba işleyecek şekilde yapılması gerekmektedir. Ayrıca aynı

Güzergâhta, Hakkâri cihetine giden yol ile Nurkoh caddesinin (yolunun) düzeltilerek genişletilmesi ve ulaşım elverişli bir hale getirilmesi gerekmektedir. (Y.PRK:3/48)

Dördüncü bent: Orta kapıdan¹ Edremit köyüne (bugün, kaza statüsündedir) giden yol, düzgün ve ulaşım elverişli değildir. Ulaşım için önemli olan bu yolun bir an önce düzenlenmesi ve şose yol haline getirilmesi lazımdır.

Beşinci bent: Umumi ticaret yolu olan ve Tebriz kapısından işleyen Van-Erzurum yolunun da tamir edip genişletilerek ulaşım elverişli bir duruma getirilmesi gerekmektedir. Çünkü Van'ın ticari hayatı bu yola bağlıdır, en çok ticaret yapılan bu yoldur. Yolun Van için önemi ve ehemmiyeti dikkate alınarak gerekli çalışmanın bir an önce başlatılması lazımdır.

Altıncı bent: Van'a tabi Kasımoğlu, Akbulak ve İremir köyleri ile bu köyler haricinde Kadirbaş, Canik, Edremit ve Nurkoh, Akkörü, Canik ve İskele köylerinden geçen derelerin üzerine köprü yapılarak ulaşımın kolaylaştırılması gerekmektedir. Çünkü belirtilen yerlerden geçen arklar ulaşımı engellemektedir. Nafia dairesince bu mıntıkların incelenerek en kısa sürede köprü yapımının gerçekleştirilmesini sağlamak lazımdır.

Yedinci bent: Yol yapımı ve ıslahı ile birlikte ulaşım da bir diğer önemli husus, konaklama yeridir. Van cihetinden giden mevcut güzergâhlarda konaklama yeri olmadığından, yolculukta oldukça zorluk çekilmektedir. Konaklama yerleri aynı zamanda bir emniyet unsurudur. Bu durumda dikkate alınması gerekir. Van ve çevresinin ticaret ve sanayi yönünden gelişmesi için ulaşımın kolaylaştırılması ve ticaret yollarının geliştirilmesi gerekir. Bu durum dikkate alınarak, Hakkâri yolu üzerinde Nurkoh, İran yolu üzerinde Erçek, Erzurum yolu üzerinde Tırleşin ile Canik'ten Gevaş'a doğru giden yol üzerinde Engil, köylerine birer konaklama hanı yapılması, ulaşım ve güvenlik açısından gereklidir.

Sekizinci bent: Van ve çevresinde okul sayısı oldukça yetersizdir. Eğitim ve öğretim insanların geleceğine ışık tutması bakımında oldukça önemli olduğu malumlarımızdır. Eğitim imkânları sağlanması yörenin sanayi gelişimi ile refah ve mutluluğunu da beraberinde getirecektir.

Eğitim-öğretimin ihmal edilmemesi için bir an önce Van merkezi ile Van mıntıkasında bulunan ve nüfusu yoğun olan Müslüman ve Hıristiyan köylerine mutlaka okul açılması gerekir. Kız evlatlarımız için Van merkezi bağlar semtinde en az iki adet iptidaiyenin açılması gerekir. İnsanlar aç ve yoksuldur. Çeşitli sefaletlerle mücadelenin yanında çaresizce hastalıklarla da mücadele etmektedir. Van ve çevresinde kimsesiz, sahipsiz insanlara hizmet verecek bir hastane yoktur. Bu duruma da acilen el atılması gerekir ve en kısa sürede Van'da bir hastane inşaatına başlanması lazımdır. (Y.PRK:3/48).

Dokuzuncu bent: Van arazisi düzgün ve verimlidir. Her türlü tahıl ve meyve yetişebilecek bir duruma sahiptir. Ancak, su azlığı nedeniyle kuru tarımdan başka tarım yapılamamaktadır. Bu durum yetersizdir. Su olduğu takdirde ekilebilecek arazi oldukça fazladır. Van ve çevresine sulu tarım imkânını sağlayacak Şahimiran kanalının, geçen yıl yapımına başlanmış ancak tamamlanamamıştır. Faruk köyünün su kanalının ikmali gerekmektedir. Sıhke köyünde mevcut gölün tamiri ile Doni gölünün acilen inşası, mahallin en büyük ihtiyaçlarından birisidir.

Onuncu bent: Van ve çevresinde ziraatın gelişmesi için, suyun sağlanması yanında yeni tarım usullerinin de öğretilerek geliştirilmesi gerekir. Sadece buğday ve arpa'dan başka, bazı tarım mahsullerinin de burada ekilmesi, Van halkına yarar sağlayacaktır. Bunu sağlamak için bir Ziraat memurunun görevlendirilmesi lazımdır. Görevlendirilecek ziraatçı, çiftçiye yeni usuller yanında, tarımdaki yeni gelişmeleri de aktaracağından, tarımın gelişmesi kısa sürede gerçekleşecektir. Ziraat gelişmedikçe Van her yönüyle dışarıya muhtaç durumda kalacaktır. Ekilmemiş geniş araziler işlendiği takdirde, elde edilecek mahsulâtın vilayet dışına da satışı yapılacaktır. Bu durum sefaletin ortadan kalkmasını sağlayacaktır (Y.PRK:3/48).

On birinci bent: Ziraat erbabı ihtiyacı olan parayı yüksek faizle şahıslardan almaktadır. Hasat sonunda elde ettikleri mahsul, aldıkları borcun faizini ancak karşılamaktadır. Bu durum dikkate alınarak kurulması kararlaştırılarak faaliyete geçen "Umumi Menfaat Sandığı"nın sermayesinin artırılması gerekir. Umumi Menfaat Sandığı yeterli sermayeye sahip olduğu takdirde, halk dışarıdan borç almayarak, sandığa borçlanacaktır. Bu durum ahalinin mağduriyetini önleyecektir.

¹ - Van şehrinin dört kapısı vardı. Doğu tarafında "Tebriz Kapısı", güney tarafında kibleye doğru ve Edremit bağlarına açılan "Orta Kapı", Paşa Sarayı bahçesinin kibleye bakan kısmı "Uğrun Kapı", batı tarafına bakan "Yalı Kapısı" bulunmakta idi.

On ikinci bent: Burada muntazam ve yeter miktarda orman ve koruluk bulunmadığından, gerek inşaat gerekse alet ve edevat yapımında zorluk çekilmektedir. İhtiyaç dışarıdan yeterli olmamakla beraber çok zor şartlar altında temin edilmektedir. Bu durumun ortadan kaldırılması için, ağaç dikimine ve ormanlık alan yapımına ağırlık verilmelidir. Devlet buna öncülük ederse ahali kısa sürede ağacın önemini kavrayacaktır. Bu çalışma gerçekleştiği takdirde çevrenin şekli değişeceği gibi, ileriki ihtiyaçların karşılanması da sağlanmış olacaktır.

On üçüncü bent: Umuma ait olan mevcut vakıfların ve medreselerin ıslahı gerekir. Vakıflara ait terk edilmiş, boş bırakılmış arazilerin durumlarının tespit edilmesi ve bu arazilerin işletilmesi, hem vakıflar açısından hem de ahali açısından yararlı olacaktır. Miri arazilerinin durumu da aynıdır. Bu arazilerinde işletilmesi için, ilk önce arazilerin durumları tespit edilerek topraksız ailelere dağıtılmalı ve işletilmesi sağlanmalıdır. Bu konuda yetki verilirse, gerekli çalışmalar yapılarak, boş bırakılan arazilerde tarım yapılması sağlanacaktır.

2.3.Çatak Kazası

Birinci bent: Kazanın, Müslüman ve Hıristiyan köylerinin çoğunluğunda, imam ve papaz bulunmadığından, çocuklar cehalet içersindedir. Kâfi miktarda sıbyan mektebinin inşası ile her köye bir imam ve papaz tayini gereklidir. Devlet tarafından tayin edilecek imam ve papaz'ın maaşları ahali tarafından karşılanması sağlanacaktır. Bunun için çalışmalar başlatılmıştır, belirtilen tayinlerin bir an önce gerçekleşmesini diliyoruz.

İkinci bent: Köylerde harap olan mescit ve kilise gibi, dini yerlerin tamiri gerekmektedir. Tamirat işinin yaptırılmasında, o yer ahalisinin katkısı sağlanmalı ve bunlara ait emlak ve vakıf arazilerinin büyük bir kısmı başkaları tarafından zapt edilmiş olup, bunların tespiti bir an önce yapılarak, arazilerin ilgili müesseseye teslimi gerekir. Bu sağlandığı takdirde ibadet yerleri ve diğer umuma ait yerlerin gelişmesi sağlanmış olacaktır(Y.PRK:3/48).

Üçüncü bent. Kaza merkezindeki hükümet konağı, mahpushane ve zaptiye koğuşunun inşası gerekmektedir. Lazım olacak kereste ve diğer levazimat, ahali tarafından yardım olarak verilecektir. Mevcut hükümet konağına ödenen kira bedelinin yedi yıl ödenmeyerek bu paranın hükümet konağının tamir edilmesi ve hapishane yapılması düşünülmektedir. Bu hususta emir beklemekteyiz.

Dördüncü bent: Kaza merkezinde kullanılan ve harap vaziyette bulunan üç köprünün tamir edilmesi, Çatak-Norduz nahiyelerinde ihtiyaç olan üç adet yeni köprünün yapımı ve yolların düzenlenmesi acil ihtiyaçtır. Yol ve köprülerin yapım ve onarım işine ahali yardım edecektir. İhtiyaç duyulacak barut ile diğer giderlerinde devlet tarafından karşılanması gerekir. Bu hususta da yardım ve emir bekliyoruz.

Beşinci bent: Halkın eşkıyanın şerrinden uzak tutulabilmesi için, kazanın emniyet ve güvenliğinin bir an önce sağlanması gerekmektedir. Kaza içersinde ve çevresinde üç mevkiye birer karakol binası ile bir ceza evinin yapılması, çok önemli bir ihtiyaçtır. Kaza'nın asayiş ve muhafazası için yeterli miktarda zaptiyenin görevlendirilmesi gerekmektedir (Y.PRK:3/48).

2.4. Bergiri (Muradiye) Kazası

Birinci bent: Kazaya ait köylerden bilhassa Bendimahi, Hatun ve Kaysa köyleri oldukça ve perişan bir durumdadır. Bunların tamirataı gerekmektedir. Tamirat için iki yüz kuruşa ihtiyaç vardır. Sarı Mehmet Köyü'nün ulaşımı ve diğer köylerle irtibatının sağlanması, acil ve önemli bir ihtiyaçtır. Bu çalışma tamamlandığı takdirde, bu köylerin sakinleri arazilerini kolaylıkla ekip biçecektir.

İkinci bent: Kaza ahali İslam ve Hıristiyanlar için Bergiri, Koçek, Mela Abad, Karzum, Akbulak ve Rahman köylerine birer sıbyan mektebi tesisi ve inşası umumi bir ihtiyaçtır.

Üçüncü bent: Kazaya bağlı İfayı Nahiyesi, İran hududunda olması nedeniyle daima eşkıya baskınına uğramaktadır. Halk bezgin ve yılgın bir durumdadır. Bunun için nahiyeye bir askeri kışlanın yapılması gereklidir. Kışla yapılmıncaya kadar bir bölük askeri birliğin buraya yerleşmesi lazımdır (Y.PRK:3748).

2.5. Erciş Kazası

Birinci bent: Erzurum yolu üzerinde ve kaza merkezine bir saat mesafede olan Zeylan nehri (çayı) üzerinde bulunan köprü çok eski bir yapı olup, şimdiki durumda yıkık ve kullanılmaz vaziyettedir. Malzeme naklinde oldukça zorluk çekilmektedir. Amele ve işçilik, köylüye ait olmak üzere diğer giderlerin belediyece karşılanarak bu köprünün bir an önce yapılması umumi ve acil bir ihtiyaçtır.

İkinci bent: Orta köyünden kaza merkezine gelen yol, bataklık ve kullanılmaz bir vaziyettedir. Ahali bu yolda çok zahmet ve meşakkat çekmektedir. Bu yolun ıslahı için, amele işçiliğinin köy halkı tarafından ve diğer giderlerin belediye tarafından karşılanıp, şose yol haline getirilerek gerekli yol inşasının yapımı umumi bir ihtiyaçtır.

Üçüncü bent: Kazaya bağlı, Kanzak, Aksaray, Kara Kilise, Çetgah, Suskun, Borışk ve Ekanis isimli Ermeni köylerinde birer sıbyan mektebi açılması gereklidir. Mektep binasını yapımı ve diğer masraflar ahali tarafından karşılanacaktır. Yeni açılacak mekteplere, hükümet tarafından Ermeni muallimlerin tayini uygun ve yararlı olacaktır. Yine kazaya bağlı, Çelebibaba, Pulur, Erek dağı ve Beynamı isimli İslam köylerine de acil olarak birer sıbyan mektebi yapılması umumi bir ihtiyaçtır. Bu köylere yapılacak mekteplerin masraf ve diğer giderlerini halk karşılayacaktır. Mekteplerin Türkçe, Arapça, Farsça öğretmenlerinin devlet tarafından tayin ve istihdamı gereklidir. Bu husus umumi bir ihtiyaç olup, çalışmanın sonuçlanması, o çevre için hayırlı olacaktır.

Dördüncü bent: Kaza merkezi durumunda olan Ekanis köyünde bir rüştiye mektebi açılması lazımdır ve umumi bir ihtiyaçtır. Müslüman olan bu köyde, açılacak rüştiye mektebinin sair giderleri ahali tarafından karşılanacaktır. Buraya bir muallimi sanı ve bir bevvabın devlet tarafından tayin ve istihdamı gerekmektedir (Y.PRK:3748).

Beşinci bent: Umumi ihtiyaç olan Tuz yatakları, kaza yönetimince işletilmektedir. Yönetim yetersizliği ve konulan kurallar nedeniyle, ahali tuz temini konusunda oldukça zorluk çekmektedir. Tuz tüccarlarının, tuz yataklarından aldıkları tuzu, çok yüksek fiyatla halka satmaktadırlar. Bu durumun önlenmesi için, resmi fiyat üzerinden doğrudan doğruya rüsumat idaresi tarafından halka sattırılması umumi bir ihtiyaç ve arzudur.

Altıncı bent: Merkez Ekanis köyünde güvenlik amacıyla bulunan bir bölük asker sayısı, bazen artmaktadır. Bu askerlerin barınacak yerleri olmadığından ahalinin evlerinde kalmaktadırlar. Bu durum bazı şikâyetlere neden olmaktadır. Bunun önlenmesi için acil olarak bir askeri kışlanın yapılması lazımdır. İnşaat işinin ameleliğini ahali üstlenecektir.

2.6. Adilceviz Kazası

Birinci bent: Sekiz Yüz Hanefi camisi olan ve merkez kaza durumunda bulunan Adilceviz'da üç tane Müslümanlar için, bir tane de gayri Müslim cemaat için, toplam dört Sıbyan mektebinin inşası, umumi bir ihtiyaçtır. Bu mekteplerin inşaatını halk yapacaktır. Mekteplerin ihtiyacı olan muallim ve diğer görevlilerin devlet tarafından atanmasının sağlanması gerekir. Halk bunu devletten beklemektedir.

İkinci bent: Müslümanlar ile gayri Müslimler için kaza'da bir Rüştiye mektebinin açılması gerekmektedir. Mektebin inşaat işçiliği halk tarafından yapılacaktır. Bu mektepte eğitim hizmetleri için gereken masrafların karşılanması, muallim ve bevvap'ın devlet tarafından atanmaları ve teftiş işinin yine devlet tarafından yerine getirilmesi, halkın arzusu ve talepleridir. Adilceviz ve çevresinin gelişmesi için bu mektebin bir an önce faaliyete geçirilmesi umumi bir ihtiyaçtır (Y.PRK:3748).

Üçüncü bent: Kaza'ya bağlı Kerzvan, Peşne ve Komar köylerinde su olmadığından, ahali kışın kar ve yağmur sularını toplayarak ihtiyaçlarını gidermeye çalışmaktadırlar. Bu birikinti sularında oldukça sağlıklı olmadığından halk devamlı hastalıklarla mücadele etmektedir. Yaz mevsimi geldiğinde, köylere iki saat mesafede bulunan kaynaktan taşıma ile su getirmeye çalışılmaktadır. Daha önce köye kadar ulaşan ancak zamanla bozulan su yolunun acil olarak ıslahı gerekmektedir. İşçiliği halk tarafından karşılanacaktır. Diğer giderlerin de devlet tarafından karşılanması yararlı olacaktır. Halkın bizden beklentisi bu yöndedir.

2.7. Gevaş Kazası

Birinci bent: Vilayetin odun ihtiyacı, Gevaş kazası tarafından sağlanmaktadır. Mevcut olan ormanların muhafazası için, orman memuru ve korucu olmaması nedeniyle ağaçlar, ahali tarafından yaz, kış kesilmekte ve kesilen alan, mera olarak kullanılmaktadır. Bu durum mevcut ormanların mahvına sebep olacaktır. Bu davranış şekli ile ormanların ne kadar dayanacağı belli değildir. Kesim işi önlenmezse, ileride ahalinin yakacak ihtiyacının karşılanmasında oldukça zorluk çekilecektir. Bu hususlar dikkate alınarak, mevcut ormanların korunması için bir korucu ve orman memurunun devletçe tayin ve istihdamı gereklidir (Y.PRK:3748).

İkinci bent: Gevaş'ın kazasına tabi Karçıkan nahiyesi köylerinde ki Gülü köyü ovası, baharda yağın yağmurlar ile adeta bir göl meydana getirmektedirler. Van Gölü'ne verilecek tahliye menfezleri, tamamen yıkık olduğundan, tahliye işlemi gerçekleştirilememektedir. Bu durum ziraat mevsimi geçinceye kadar devam

etmektedir. Ziraat yapılacak dönemde arazisi sular altında kalan ahali perişan bir haldedir. İşçilik köyler tarafından karşılanmak üzere, fen işleri ile ihtiyaç duyulacak malzemenin, devlet tarafından karşılanarak bir an önce tahliye menfezlerinin tamir edilmesi gerekmektedir.

Üçüncü bent: Van'dan başlayarak Gevaş kazası, Tatvan, Bitlis ve Diyarbakır'a ulaşım sağlayan yol bakımsız bir halde olduğundan, ulaşımında zorluk çekilmektedir. Gevaş kazasından Tatvan'a kadar on dört saatlik mesafenin, ahali tarafından bakım ve onarımı mümkün olmadığından, asayiş, güvenlik ve ulaşım açısından önemli olan bu yolun, devlet tarafından bir an önce bakım, onarımının yapılması gerekmektedir.

Dördüncü bent: Gevaş kazası, seksen pare köye sahip olduğu halde, kazada bir Tabip olmadığından, hastalar perişan olmaktadır. Hasta sahipleri de aynı şekilde çaresiz ve perişan bir halde kalmaktadırlar.

Beşinci bent: Gevaş kazası ahali ziraat ehlidir. Geçimini ziraatla karşılamaktadır, ancak umurunun ihtiyacı olan sıbyan mektebinin yetersizliğidir. Yeni sıbyan mekteplerinin tesis ve inşası en büyük ihtiyaçlardır (Y.PRK:3748).

Van valisi Hasan Paşa tarafından hazırlanan layihanın sonucu incelendiğinde; taleplerin çoğunluğunun karşılanmadığı görülmektedir. Ancak sıbyan okullarının yapımında bazı ilerlemeler olmuştur. Bu mekteplerde ders verecek öğretmenler tayin edilerek, eğitim-öğretim faaliyetleri başlatılmıştır. Gevaş-Tatvan yolunun ıslahı için de fen heyeti tarafından projeler hazırlanmış, projenin uygulanması için yeterli para sağlanmadığından çalışma tamamlanamamıştır.

Van gölünde işletilmek üzere bir gemi ve gemilerin yüklerini boşaltacak ve yanaşmalarını sağlayacak bir iskele yapılmıştır. Gemi, Van-Tatvan arasında çalışmaya başlayarak, halkın ulaşım ve taşıma işlerinde kolaylık sağlanmıştır. İşletmeye konulan bu gemi ayrıca, Van-Erciş, Van-Gevaş, Van-Ahlât ve Adilcevaz kazaları arasında seferlere başlamıştır. Van'daki önemli su kanalı olan, Şahımiran kanalı onarılarak Van, Edremit merkez ve köylerinde sulu tarım yapılmaya başlanmıştır. Sulu tarıma başlayan çiftçilerin üretiminde artış görülmüştür. Van'a bağlı Kasımoğlu, Akbulak ve İremir köylerini ulaşımını kolaylaştırmak amacıyla, bu köylerden geçen dereler üzerine, halkın katkısıyla birer köprü yapılmıştır. Edremit, Akköprü, dereleri ıslah edilerek bu yerlerin ulaşımı kolaylaştırılmıştır. Muradiye'ye bağlı Sarı Mehmet Köyünün diğer köylerle ulaşımını sağlayacak yol ve köprü yapımı gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar Van ve çevresinde bazı değişikliklerin meydana gelmesinin yanında, raporda belirtilen hususların tamamının gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü Hasan paşa'dan sonra Van ve Hakkâri Valiliğine atanan Hamid Paşa tarafından verilen iki layiha incelendiğinde, aynı taleplerin bu layihalarda da yer aldığı görülmektedir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Hasan Paşa'nın çalışmaları, bazı önemli eksikliklerin giderilmesini sağlamış olduğu yine layihaların karşılaştırılması sonucu ortaya çıkmaktadır. Çünkü Hasan Paşa'nın layihadan sonra verilen iki layiha, daha kapsamlı bir kalkınma projesi niteliğini içermektedir. Yalnız şunu belirtmek gerekir, Hamid Paşa göreve başladığı sırada Van'da Ermeni olayları önemli bir boyut kazandığı görülmektedir. Hasan Paşa layihasında, Ermeni ve Müslüman ayırımı yapılmadan, okul, camii ve kiliselerin tamiri, buralara imam ve papaz atanmasını talep ettiği dikkati çekerken, Hamid Paşa'nın layihasında ise, Ermeni olayları konu edildiği gibi, Van ve çevresinin şehirlerarası ulaşımın sağlanması için yapılacak çalışmalar ile kaza merkezlerinde rüştiye mekteplerinin açılması için alınan tedbirler ortaya konmakta ve çalışmalara başlanıldığı belirtilmektedir (Y.PRK:3748).

Van Gölü'nde ulaşımın sağlanması için, bir geminin yapılması talebi, Abdullah paşa layihasında da görülmektedir. 1888 yılında Van gölünde işletilmek üzere gemi imali için izin istendiği arşiv belgelerinde mevcuttur. İmal edilen bu gemi yetersiz kalınca, Karadeniz'de çalışan gemilere benzer iki gemi inşa ettirilerek göle indirilmiş ve halkın hizmetine sokulmuştur (DH.MKT:2235). Yine aynı yıl Van Gölü'nde işletilmek üzere Hazine-i Hassa hesabına bir gemi satın alınarak, (İ.DH:13/25) devlet hesabına çalışan gemi sayısı üçe çıkarılmak suretiyle ulaşım, yük ve posta taşıma hizmetleri aksatılmadan yürütülmüştür. 1897 yılında Hasan Paşa layihasında yer alan, Van-Bitlis yolu ile Van-Erciş yollarının tesviye ve inşasına; (DH.TMIK:13/225) 1914 yılında, yine layihada arzulanan imar faaliyetleri ile Van'da bir gureba hastanesinin yapımına başlanmıştır. (DH. İD:47/2-25).

3. I.DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA VE SONRASINDA VAN

Ermeniler Doğu Anadolu'da müstakil bir Ermenistan yaratmak için planlı ve uzun vadeli bir strateji takip etmişlerdir. Bu hedefe vasıl olmak için içte ve dışta gizli, açık, meşru-gayri meşru her çareye başvurmuşlardır. XIX. yüzyıl şartları da Ermenileri bu hedefe itmiştir. Ne idi bu şartlar?

1- Osmanlı İmparatorluğu "Hasta Adam" olarak görülmekte ve mirasın paylaşılması düşünülmektedir. Harici mirasçıları Düvel-i Muazzama, dâhili mirasçıları gayrimüslimler olarak görünüyordu. Ermeniler de bir gün mirasa dâhil olabilmek için Tanzimat'tan itibaren gerekli hazırlıkları yapmaya başlamışlardır.

2- Milliyetçilik akımının ve milli devlet modelinin yükselen değer haline gelmesidir. Ermeniler de bu akımdan etkilenerek milli kimliklerini aramayı, milli kültürlerini araştırmayı ve milli devletlerini tesis etmeyi temel görev haline getirmişlerdir.

3- Misyonerlerin ve misyoner okullarının mevcudiyetidir. XVII. yüzyıldan itibaren çeşitli Hıristiyan tarikatlarına mensup misyonerler dini gayret için Anadolu'ya sızmaya başladılar. Ermeniler, bunlar vasıtasıyla dini sömürü vasıtası yaparak, Hıristiyan kamuoyunun merhamet ve alakasını üzerlerine çekmeyi ve maddi-manevi desteğini arkalarına almayı düşünmüştür.

4- Büyük devletlerin (İngiltere, Rusya, Avusturya ve Fransa) sömürgeci emperyalist politikalarıdır. Gerçekten dünya hâkimiyetine oynayan büyük devletler, XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama ve bölüşme niyetlerini açığa vurmuşlardı. Bunun için Hıristiyan unsurları bu işte kullanmayı ciddi bir politika haline getirmişlerdir. Ermeniler de Avrupa'ya Osmanlı aleyhine hizmet vererek, karşılığında bir Ermeni devleti beklentisi içine girmişlerdir.

5- Osmanlı ıslahatlarının yarattığı ortam. Osmanlı devleti Tanzimat ve Islahat hareketleri adı altında adeta devlet içinde yaratan çok geniş hak ve imtiyazları gayrimüslimlere tanımıştır. Osmanlı bürokrasisi içinde hâkim ve etkin duruma gelmiş olan Ermeni memurlar, bu hakları Ermeniler lehine suiistimal etmekten çekinmemişlerdir. Beş maddede özetlemeye çalıştığımız şartların yarattığı istikrarsız ve elverişli ortam, Ermenileri önce hedef tespitine, sonra strateji ve taktikleri belirlemeye sevk etmiştir. Ermeniler bu stratejileri ve taktikleri Osmanlıdan ayrılan Balkan devletlerinden, Bulgarlardan almışlardır. Kısaca Ermenileri hedefe götürecek yol planı ve yol haritası şu şekilde çizilmiştir:

1- Ermeniler için sürekli olarak genel tabii haklar istenecek.

2- İmtiyaz (ayrıcalık) hakkı istenecek ve elde edilecek.

3- Kiliseler vasıtasıyla dini kimlik ön plana çıkarılacak, Hıristiyan-Müslüman rekabeti ve husumeti yaratılacak.

4- Kültürel faaliyetlerle milli kimlik üzerinde durularak, Türk-Ermeni çelişkisi ve düşmanlığı tahrik edilecek

5- Doğu Anadolu'da Ermeni varlığını ve isteklerini diplomatik ve politik çevrelerde duyurmak,

6- Ermeni Meselesini enternasyonalize ederek, dünya kamuoyuna ve Hıristiyan alemine mal etmek.

7- Siyasi ve askeri alanda teşkilatlanarak silahlı ayaklanma için hazırlıkları tamamlamak.

8- İlk isyan safhası: Ermeni halkı genel bir isyana psikolojik olarak hazır olmadığı için böyle bir isyan hareketi gerçekleştirilemedi. Bunun yerine mahalli ayaklanmalar, şiddet, suikast, yol kesme, köy basma, ekinleri yakma gibi küçük grupların terör eylemlerine ağırlık verildi. Bu eylemlerden beklentileri şunlardan ibaretti: **Birincisi** Müslümanları Doğu Anadolu'dan kaçırmak. **İkincisi** Müslümanları tahrik ederek Ermenilerin üzerine saldırtmak, böylece Hıristiyan kamuoyunu ayağa kaldıracak eylemlere sevk etmek. **Üçüncüsü** ise, ikinci hedef gerçekleşirse Avrupa'nın Ermeniler lehine askeri ve siyasi müdahalesini sağlamak. **Dördüncü hedefleri** ise Ermenilere dönüktür, buna göre isyana katılmayan Ermenilerin gözünü korkutarak ve Türk-Ermeni düşmanlığını artırarak Ermenileri zorla isyana sürüklemektir. Görüldüğü üzere Ermenilerin planlarında ve politikalarında kendi başlarına başarmak ve hedefe varmak gibi düşünceleri yoktur. Kendilerine biçtikleri rol olay çıkarmak, arkasından Avrupa'nın müdahalesini beklemektir. Dolayısıyla Ermeniler planlarını başarısızlık üzerine yapmışlardır. Çünkü kendileri de başarı için yetersiz olduklarının farkındaydılar.

9- Avrupa'nın Ermeniler lehine müdahalesi.

10- Reform safhası: Başarısızlığı önceden bilinen ilk isyan sonunda, Avrupa müdahalesiyle Ermeniler lehine reformlar bekleniyordu.

11- Muhtariyet safhası: Şayet reform safhası müspet neticeler verirse, ikinci bir isyan çıkartarak Avrupa'nın müdahalesiyle muhtariyet elde etmektir.

12- İstiklal safhası: Aynışekilde muhtariyet safhası iyi geçerse, olay çıkartmaya yönelik üçüncü bir isyan hareketiyle Avrupa'yı tekrar müdahale ettirip, diplomatik görüşmeler sonunda bağımsız Ermenistan

Devletin kuruluşunu ilan ettirmektir. Ermenilerin, 12 aşamadan ibaret sadece olay çıkartmaya yönelik olan bu uzun vadeli politikaları başarısız olmuştur. Zira katliama, suikasta, yağmaya, korkutmaya, yol kesmeye, köy yakmaya yönelik başarılı bireysel eylemler ve çete faaliyetleri safhasında kalmıştır. Son başarısız isyanlarını da 1915’de gerçekleştirmişlerdir (Kodaman, 2001,14-16).

Ermeniler emellerine ulaşabilmek için yalnız Müslümanları değil onlara yardım etmeyen ya da onlarla beraber terörist eylemelere katılmayan Ermenilere karşı da şiddet uyguluyorlardı. Dehşet ve korku salmak için, cezalandırdıkları Ermenileri ibret olması için, kötürüm halde bırakıyorlardı. 1893 yılının Şubat ayında, Türklere casusluk yaptıkları gerekçesiyle, Kilise şehri yakınındaki rahibe manastırında bir kısım Ermeni öldürüldü. Teröristler, öldürdükleri Ermenilerin kulaklarını da kestikten sonra Manastır girişine çivilemişlerdi (Weesms. 2006-66).

Bu amaçla kendine “Kurtuluş Birliği” (Miuthiun Perkuthium) diyen ilk gizli örgütlü cemiyetin 1872’de Rusya ve İran sınırları yakınında Van vilayetinde kuruluşu bir rastlantı değildir. Vanlı Ermeni topluluğunun mührünü taşıyan ve Kafkasya’daki Rus Valiliğine yapılan bir başvuru Rusya’dan yardım talep ediyordu. Başka bir başvuru da Rus uyrukluğuna geçmek istediklerini belirtiyordu. Kurtuluş Birliği bazı Rus Ermeni örgütleriyle de temasa geçerek ajan alış-verişi ve silah satın alabilmek için para toplama konularında işbirliği yapmıştır. Aynı biçimde, 1878’de Van’da örgütlenen “Kara Haç Cemiyeti” (Sev Khatch Kazmakerputhiun) bir savaşın yöntemi olarak silah kullanmadan yanaydı. “Anayurdun Koruyucuları” Pashtpan Haireniats) silah ve cephane sağlanması ve dağıtımını amacıyla 1881’de Erzurum’da kurulduğunda İstanbul’daki Ermeni Gregoryen Patriği Narses Varzhabyan bu kuruluşu onaylamıştı. Karabet Nişikyan, örgüt adına iki kez (1881-1882) Rusya’ya gitmişti (Ataöv, 1984-167.168).

Osmanlı İmparatorluğu’nda görev yapmış İngiliz topçu subayı Yüzbaşı Charles Norman,1895 yılında tanık olduğu olaylardan bahsetmektedir. Yüzbaşıya göre, İngiltere artık şunları öğrenmelidir; “Küçük Asya’daki karışıklıklar İngiltere’nin de farkında olmadan desteklediği yaygın anarşist hareketler yüzünden ortaya çıkmaktadır. Bu gerçek, Ermenileri masumiyetin ve zayıflığın, Türkleri ise her türlü gaddarlığın ve kötülüğün simgesi olarak gösteren tüm yazıların zıddıdır.” Norma’a göre, “barış, adalet ve gerçek adına, Ermeni devrimcilerin gerçek yüzlerinin ortaya çıkarılması, görev ve amaçlarının ne olduğunun bilinmesi” şarttır. Yüzbaşı ayrıca “son beş yılda Anadolu’da dökülmüş bütün kanlardan Hınçak komitesinin sorumlu olduğunu” belirtmekte ve olayları Müslümanların çıkardığı yolundaki Ermeni iddialarının tümünün yalan olduğunu söylemektedir.

8 Mayıs 1915 gecesi Ermeniler bir İslam mahallesine hücum ederek birçok evleri yaktıkları bildirildi. Bunun üzerine an Valisi Cevdet Bey halkın yavaş yavaş memleketin iç taraflarına çekilmesi emrini verdi. Halkın Van’ı boşaltması, isyan başladıktan yirmi gün sonra yani 8 Mayıs 1915’te başlamıştı. Halk yavaş yavaş Bitlis istikametine doğru çekilmeye başladı. Bunu gören Ermeniler 15 Mayıs 1915 günü Van Gölünün güney kıyısından Zivistan, Edremit yolu ile çekilen İslam ailelerine taarruz ederek birçoklarını şehit ettiler (Sara1,1970-142). Bir kısım ahalide de Van Gölünde nakliye işi yapan önemli bir kısım Ermenilere ait olan gemilerle, Tatvan, Ahlât ve Adilcevaz istikametine doğru çekilmeye gayret ettiler. Bu yolla gidenlerin birçoğu da yine Ermeniler tarafından şehit edildi. Özet olarak Van halkının dörtte üçü büyük güçlüklerle çekilmeye muvaffak olmuş fakat fakir, hasta, yaşlı birçok insanlar ve onlara bakma durumunda olan birçok masum Van’da kalarak çekilmemişlerdi. Çekilenlerinde yarıdan fazlası yollarda öldürülmüştür. Van’da kalan ailelerin birçoklarının ırz ve namuslarına tecavüz edilmiş ve çok feci işkencelerle öldürülmüşlerdir. Bu sırada Van Hoşap ve Özalp istikametinden ilerleyen Rus askeri birlikleri, karşısında her yönden yetersiz olan Türk askeri 17 Mayıs 1915 günü geri çekilmek zorunda kalmıştı ve Ruslar Van’ı işgal etmişlerdir. 21 Mayıs 1915 tarihinde verilen bir raporda, dört günden beri Van’ın yanmakta olduğunu belirtiliyordu (Sara1,1970-144). Van, tamamen yanmış ve yıkılmıştır. Bugün Ermeniler tarafından yakılmış ve yok edilmiş olan Van kalesinin yanı başında eski Van şehri harabeleri sergilenmektedir. Van muazzam bir harabe halinde yatıyor. Halen bugün, üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen hala eski ihtişamına kavuşmuş değildir.

8 Nisan 1918 tarihinde 4’ncü Kolordu birlikleri Van’ı Ermeni işgalinden kurtardı (Çakmak.2011-434).

Tamamen yok edilen Van şehri, kurtarıldıktan sonra yeniden kurulması gerekiyordu. Çünkü Anadolu’nun çeşitli yörelerine hicret etmiş ve sağ kalan halktan bazıları, Van kurtarıldıktan sonra yurtlarına geri dönmeye başlamışlardı.

Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalamak isteyen güçlere alet olan Ermeni çeteleri, insanların da mahvına sebep olmuşlardır. Ermeniler kadar bölgedeki Türk toplumu da büyük zararlar görmüştür. Yani karlı çıkan

büyük devletler olmuşlardır. Binlerce masum kişi hayatını kaybederken eski *Van şehri, hâlâ bir virane görünümü ile ayakta durmakta, o günlerin izleri yıkık duvarlarında bir nişane olarak yaşatmaktadır.*

4. SONUÇ

Van ve çevresinde, eskiden olduğu gibi, bugünde, asıl hayat ovalarda, geniş vadi tabanlarında toplanmıştır. Çünkü ziraata elverişli yerler buralardır. Büyük küçük yerleşim alanları bu yerlerde kurulmuş, gelişmiş ve değişmiştir Bunların hepsi tarihi değeri olan yerleşim alanları olup hemen hepsi gölün doğusunda ve kuzeyindeki ovalarda, o zamanki coğrafi şartlara en uygun olan yerlerde, kurulmuş ve gelişmiştir.

Van Tarihine damgasını vuran Urartu medeniyetidir. Milattan önce sekizinci yüzyılda Urartuların kurduğu devletin hükümet merkezi olarak Tuşba adıyla tarihe geçmiş olan bu günkü Van şehrine bu adın ne zaman ve ne suretle verildiği katiben bilinmemektedir. Belirli olan bir şey varsa oda bu şehir ve gölün eskiden aynı adı taşımalarıdır.

Yeni tayin edilen yöneticilere, görev yerlerine gitmeden önce yapılması gerekenler hakkında bilgi verilir ve teslim alacakları idari birimler hakkında tespit ettikleri hususların bildirilmesi istenirdi. Görevine başlayan idareciler, vilayetlerinin veya sancaklarının, genel durumları yanında ihtiyaç duyulan ve yapılması gereken hususlar ile yapılmasına çalışılacak konular hakkında zaman zaman rapor göndererek bilgi verip, ihtiyaçların giderilmesi için yardım talebinde bulunurdu. İşte bu raporlara o günkü tabirle layiha denmekte idi.

Van'a tayin edilen valiler de, Van vilayetinin ihtiyaçları ile ahalinin durumu hakkında merkeze layiha sundukları görülmektedir. 1180 yılından sonra üç layiha dikkati çekmektedir. Bu layihalardan biri 30 Ağustos 1880 tarihli Hasan Paşa'nın layihası (raporu) olup, diğerleri ise 24 Kasım 1884 ve 16 Aralık 1886 tarihli Hamid Paşa'ya ait iki layihadır. Hasan Paşa'nın raporu, 1880 yılında Van'ın genel durumu ve ihtiyaçlarının tespitini ortaya koyması nedeniyle

Van'ın o günkü tarihi bakımından önemlidir. Van'ın 1880'lerde, ulaşım, eğitim emniyet, asayiş, sağlık ve halkın geçim durumu gibi önemli konuları, Hasan Paşa layihasında görmek mümkündür. Ulaşım, eğitim asayiş, sağlık ve geçim durumu, daha sonraki yöneticiler tarafından ele alınmış ve bazı çalışmalar yapılmıştır.

KAYNAKLAR

Resmi Kaynaklar

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- BOA. YPRK. UM. (3/48, Defter)
- BOA. A. MKT. UM. (3/48, Defter)
- BOA. DH. MKT. Dosya: 2235/73,
- BOA. DH. İD. 47/2-25
- BOA. İ.DH. Dosya: 1455/1325.
- BOA. DH. TMIK. S. Dosya: 13/26
- T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Sekizinci içtima, 17.III. 1337 Perşembe, IX
- T. B. |M. M. ZABIT CERİDESİ, On birinci İçtima, 24 III. 1337 Perşembe, IX
- T. B. M.M. ZABIT CERİDESİ, On dördüncü İçtima, 31. III. 1337 Perşembe, IX
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, On Dokuzuncu İçtima, 22, 5. 1336 Cumartesi, II
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Dokuzuncu içtima 19. III. 1337 Cumartesi, IX

Diğer Kaynaklar

- Ataöv, T.** (1984), Ermeni Terörizminde Silah Sağlanması: Osmanlı Belgelerine Dayalı Gerçekler”, Uluslar arası Terörizm ve Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı, Ankara Üniv. Yayınları, Ankara
- **Çakmak, F.** (2011), Büyük Harpte Şark Cephesi Harekâtı, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara,

- Erdel A.**(1944), Van Gölü Bölgesinin Coğrafyası”, Beşinci Üniversite Haftası Kongresi (7.8.1944/12.8.1944, İstanbul Üniversitesi yayınları, 241, İstanbul,
- Halaçoğlu, Y.** (1998), XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal yapı, TTK Yayınları, Ankara
- **Kodaman, B.** (2001), Ermeni Macerası, Süleyman Demirel Üniv. Yayınları, Isparta,
- Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi, III,** (1989), Tarih Araştırmaları ve Dokümantasyon merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul
- Saral, A. H.,A.**(1970), Ermeni Meselesi, [Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı, Ankara
- **Tukin, C** (1944), “Van Bölgesi ve Tarihi Kaynakları”, Beşinci Üniversite Haftası Kongresi (7.8.1944/12.8.1944, İstanbul Üniversitesi yayınları, 241, İstanbul, s. 253
- Weems, S. A.,** (2005), Ermenistan Terörist “Hıristiyan” Ülkenin Sırları, İleri Yayınları, İstanbul,